

Kværnen i Tejn Stubmølle

- *og lidt om kværnsten*
- *især på Bornholm.*

Løberen af Nexø sandsten

Liggeren af kunststen

Kværnstenene hængende i luften i kranens kæder – under nedtagning i Tejn, marts 2006.

Kværnen er møllens "hjerne" – hele møllen er opbygget og indrettet efter den drejende stens maling af korn til mel. Det var nok den dyreste del i en mølle, og det var ikke ualmindeligt at møllestenene blev genbrugt i andre møller, når en kværn skulle fornyes - sådan var det i Tejn mølle.

Kværnstenene i Tejn Stubmølle – på Melstedgård

Tejn møllen kværnsten. Til højre liggeren af kunststen, - til venstre løberen af Nexø sandsten, sammensat af fire stykker, sammenspændt af to jernringe – det har kunststenen også

Nexø sandstenen i nærbillede – 129 cm i diameter svarende til 48½ danske tommer.

Kunststen. Stenen, 51 danske tommer, er 4 cm større i diameter end sandstenen.

Vi ved ikke hvor gamle stenene er og hvor længe de har ligget i Tejn mølle, men vi gætter på at løberen – den øverste sten der løber rundt – er gammel og har været i møllen i mange år. Stenen kan godt være fra slutningen af 1700-tallet, og møllen er nok så gammel, men ikke i Tejn. Møllen stod først i Årsballe, og blev flyttet til Tejn 1850.

Liggeren – den underste og fastliggende sten – er en støbt kunststen – små flintkort i en specialcement. Den type kværnsten kom først frem i Danmark omkring 1900 – og da stenen i vores mølle er noget slidt, og i øvrigt med lidt større diameter end løberen – så gætter vi på, at den kan være indlagt i møllen først i 1920'erne, hvor møllen efter alt at dømme gennemgik en istandsættelse. I den gamle beklædning var der tegn på at der har været åbnet – netop ud for kværnstene.

Møllesten – især på Bornholm

Bornholm er det eneste sted i Danmark, hvor man har brudt sten til møllesten, og der er blevet produceret mange, dog fortrinsvis til øens eget forbrug.

Den bedst kendte sten er Nexø sandsten, men granit og ”Balka sandsten” har også været anvendt. Der findes i møllerne også importerede sten af rhinsk tuf - ”rhinsksten”, af fransk flint - ”fransksten”, begge typer indført fra første halvdel af 1800-tallet og endelig er der de nyere støbte ”kunststen”, fra omkring 1900 og frem.

Der kendes ikke så mange møllesten af granit, men på Melstedgård foran indgangen til udstilling og butik i gårdlængen ligger en meget stor granitsten. Granit regnes ikke for et godt materiale til møllesten, dog ikke ukendt.

Møllesten af granit som trin ind til gårdlængen på Melstedgård. Granitten er ikke fra Bornholm – formentlig en vandreblok tilført med isen, og senere tilhugget til møllesten.

Trappe af gamle møllesten i Toldbodgade – Hintzes gård- i Rønne. Øverst en balkasandsten, derunder en nexø sandsten, og længere nede igen flere balkasandsten.

Vi kender langt flere eksempler på møllesten af Balka sandsten, dog oftest som fragmenter – altså ret gamle sten. Der er på kort fra 1700-tallet angivet steder på sydbornholm på Smålyngen – f.eks. bruddet ved vandværket ”Smålyngsværket” - hvor stenen er blevet brudt til møllesten. Balkasandsten har sikkert været den almindelige stentype til møllesten, før man i midten af 1700tallet tog rigtig fat på brydning af nexø sandstenen i Frederiks stenbrud nord for Nexø.

Møllesten af nexø sandsten kendes måske bedst som de lidt mindre sten, 40 til 50 cm i diameter. De kaldtes ”kværnsten”, og har aldrig ligget i en mølle, men er brugt i ”hjemkværne” til maling af malt og i nød også til mel. I mange år har man dog brugt benævnelsen møllesten og kværnsten i flæng for den samme type. I møllesproget taler man gerne om kværnen og kværnstenene.

Møllestenene var oftest 48 tommer (128 cm) eller derover, og 7-8 tommer (18-21 cm) tykke. Bedst var det at møllestenene var udhugget af et stykke, men ofte ser man møllestenene sammensat af flere stykker, sammenspændt med to til tre jernringe.

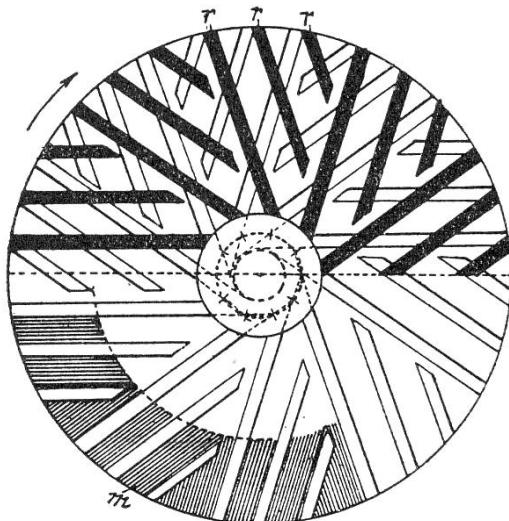

*Nexø Sandsten, sammensat af 6 stykker.
Står uden for Bakkemøllen i Nexø.*

*Fransk kværn – Flere store stykker flintesten,
"kittet" sammen i cement. Bakkemøllen, Nexø.*

Kværnstenenes to sammenliggende flader er ophugget – ”billet” (på bornholmsk: ”hakket”) i et bestemt mønster af stråler gående ud fra midten – for at kunne male kornet godt, føre det ud til fra midten til yderkanten, og endelig for at køle melet en smule under formalingen. Dette mønster kan have flere forskellige opdelinger og former, men mest almindeligt på de ældre bornholmske sten er en forholdsvis smalstrålet let buet bilning. Man skelner desuden mellem en højre- eller venstre bilning, afhængig af stenenes omdrejningsretning. Mønsteret på ligger og løber er ens, men lagt sammen svinger strålerne hver sin retning.

Strålemønstre i en højregående kværn. Ved drejningen føres ”malegodset” ud til kanten.

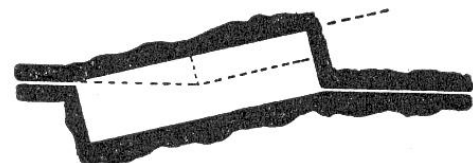

FIG:4

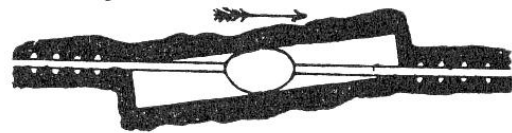
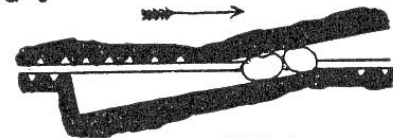

FIG:5

Kornene knækkes i kanterne af strålernes fordybning og males til mel på fladerne.

En god møller skulle kunne ”hakke” sin kværn selv – og det var ikke helt nemt. Bare det at løfte og vende løberen, så fladerne kunne rettes og hakkes var et stort arbejde, som skulle gøres i ny og næ – selvfølgelig afhængig af hvor meget stenene var i brug, og hvilken stentype den var tale om.

Bilning af løbereen – en rihnsksten – i Egeby mølle, af tømrer Bo Johansen. 1998.

Maleflader rettes op og hugges op så de bliver ru. Siden hugges strålerne til i rette dybde.

Der kunne godt være flere kværne i en mølle, men i en små stubmøller som Egeby og Tejn var der kun en kværn, medens der i f.eks. Svaneke stubmølle er tre kværne – af forskellig størrelse, og der har endda været nok en kværn i Svaneke stubmølle, nemlig en ”grubbekværn” til afskalning af byg til gryn. En grubbekværn har hun en sten – den maler ikke, men slår nærmest skallerne af kornene op mod en hullet jernplade rundt om stenens yderside - en helt anden funktion og form end de almindelige kværne med to sten. I de hollandske møller, f.eks. Svanemøllen, Kuremøllen og Kirkemøllen er der flere kværne.

I dag maler man stort set udelukkende mel på ”valsestole” – to riflede stålvalser, som drejer med forskellig hastighed. Det er det der har givet navnet til Valsemøllen i Aakirkeby. Valsestole har været brugt i mange år og kunne fungere i et ”samarbejde” med stenkværnene – det ses blandt andet i Årsdale mølle.

Men det er en helt anden historie!

Niels-Holger Larsen
6. oktober 2006